

TÓTH SÁNDOR

Kis traktátus a nemzetállamról

Sokak szemében, akiknek figyelmét ma már a nagy integráló–globalizáló világfolyamat tartja bűvöletében, a nemzetállam problematikája franciásan szólva *démodé*. Elvben legalábbis a történelem egy lezárt fejezetének számít. Igaz, még mindig van nem kevés állam, mely ragaszkodik az alkotmányában is rögzített címkéhez, ám a nemzetállami mundér újra és újra toldozás–foltozásra szorul, hogy ideig–óráig még tartható–viselhető legyen, minthogy az eszme, maga a nemzetállam eszméje időközben egyszerűen védhetetlenné, elvileg–elméletileg védhetetlenné vált. Így van. És mégis, ha netán akadna, aki mindebből arra jutna, hogy akkor a nemzetállam kritikája is túlhaladott ügy, felesleges időfecsérlés, az kockáztatja, hogy előbb–utóbb felületes kéregkapirgálónak fog minősülni.

A nemzetállamnak, mint történelmi jelenségnek a módszeres, gyökerekig ható kritikája, tudomásom szerint mindmáig nem történt meg, ami ide sorolható munkát ismerek, az mind csupán a szigorúan vett nemzet–nemzeti kérdés–nacionalizmus fogalmi körön belül vizsgálódott. Már pedig, aki így jár el, aki nem lép túl a nemzet–problematika bűvös körén, az leírhat ugyan igen fontos megfigyeléseket és megállapításokat a nemzeti kérdés jelenségvilágáról, de ezzel még nem jutott el a nemzetállam lényegi kérdéséhez, az etatizmus kérdéséhez.

Aztán meg: noha túllépett rajta az idő, a kritikája időszerű marad azért is, mert nem mindegy, hogy úgy tartjuk-e számon a nemzetállamot, mint amely keletkezések szükséges stációja volt a történelemnek, vagy zsákutcának bizonyul, amit megspórolhattunk volna: beletévedtünk, mint hal a varsába, és most már ki kéne hogy kecmeregjünk belőle. Ilyen megfontolásokból tartom én elparentálásokat is fontosnak a nemzetállam kritikáját.

A nemzetállamról sok okos ember sok mindent, hetet-havat összehordott már. A leggyakoribb mégis az, hogy úgy használják ezt az összetett szót,

mint valami további magyarázatra nem szoruló, magától értetődő dolgot. A nemzetállam az nemzetállam, amiként a börtarisznya az börtarisznya, a bernáthegyi kutya pedig bernáthegyi kutya. Elég kimondani a nevét, mindenki tudja, hogy mire gondoljon.

Ha mégsem érnéd be ennyivel, hanem rákérdeznél, olyanoknál, akik rendszeresen használják ezt a terminust, olvasnak róla, olvasmányaik alapján valamiféle képzetet is alkottak maguknak róla, s az így formálódó elképzelésekkel környezetük véleményét, végül is a közvéleményt alakítják, akkor a nemzeti állam kritériumának szinte mindenki kapásból a függetlenséget, az állami szuverenitást nevezné meg. Aztán a szintén független és szuverén, de több nyelvű országoktól (Svájc, Belgium stb.) megkülönböztetendő, tízből kilencen a nemzeti állam további diferencia specificájaként az egynyelvűséget, de legalábbis a túlnyomórészt egy nyelvű országot jelölik meg. Amely ország pedig nem ilyen, mégis nemzetállamnak hirdeti magát, az csal, az csak szeretne nemzetállam lenni.

Fatális tévedés. A nemzetállam nem történelmi-társadalmi jelenség, illetve az, de csak sokadsorban az. A nemzetállam elsősorban jogi, alkotmányjogi fogalom. Nemzetállam az a polgári állam, amelynek az alkotmánya úgy kezdődik, hogy az illető ország „egységes és oszthatatlan nemzeti állam”. (Elképzelhető olyan alkotmány is, amelyben ez az alaptétel rejtettebb, kódolt megfogalmazásban szerepel, ha egyébként az a szövegváltozat, a fenti formula lényegét – melyről lejjebb még bővebben szólok – félre nem magyarázható módon tartalmazza.) Ismeretes olyan alkotmány is, amely az „egységes és oszthatatlan nemzeti államról” szóló cikkely mellett tartalmaz még egy másik idevágót, amely az ország egyik nyelvi-kulturális közösségét „államalkotó nemzet”-nek nyilvánítja. Következésképpen, az országban élő minden más nyelvi-kulturális közösség, az államalkotónak nyilvánítással szemben másodrendűnek minősül, befogadottnak, megtűrtnek, elvileg az államalkotó közösség kegyétől függőnek.

A klasszikus, francia nemzetállami alkotmány – és kritikailag ezzel érdeemes foglalkozni – nem tartalmaz ilyen – közösségeket alkotmányilag diszkrimináló – paragrafust. Ez ugyan nem érdemi, csak formai különbség, a kritika számára mégis fontos különbség. A francia (típusú) alkotmány államalkotó kategóriának – szövege értelmé szerint – nem a társadalom valamely csoportját, hanem a társadalom egészét nyilvánítja, pontosabban: az országban lakó egyedek összességét. Ez tehát, az ország társadalmának egésze, alkotja a politikai nemzetet, amelynek minden egyes országglakó (állampolgár) egyenlő

jogokkal rendelkező és azonos kötelességekkel tartozó tagja, származási, nyelvi, felekezeti stb. különbségre való tekintet nélkül. Ebből most már az következik, hogy az így leírt „politikai nemzet” nyelvsemleges közösség. Lehet tehát többnyelvű közösség is. Forma szerint. Érdemében azért nem, mert az alkotmánynak külön cikkelye nyilvánítja az országban beszélt nyelvek egyikét az állam hivatalos nyelvévé. Ez aztán úgy fordítja fonákjára az ünnepelesen deklarált jog- és esélyegyenlőség elvét, hogy azt a nyelvi közösséget amelynek nyelvét államnyelvvé nyilvánította, és az oda tartozó állampolgárokat egyből egyenlőbbé teszi a többinél. Akinek az államnyelv az anyanyelve, annak ez behozhatatlan előnyt biztosít a másnyelvűek rovására. Ott is, ahol a lakosság túlnyomó többsége „másnyelvű”.

Még mindig az egységes és oszthatatlan nemzetállam formulájánál időzve, szögezzük le: téved az, aki úgy véli, hogy tételünkben a hangsúly a „nemzeti” jelzőt illeti meg. Nem. A hangsúly – később arról is szó lesz még, hogy miért – az „egységes és oszthatatlan” formulát illeti meg, amely formula valójában eufemisztikus megfogalmazása annak, hogy érdemében olyan autoritér, fentről lefelé szerveződő államról van szó, amelyben következőképpen a központi hatalom maga alá rendelve irányítja az ország régióit. Tehát a központi hatalom etatista túlsúlyáról van szó. Ami már most a tétel szövegének egészén belül a „nemzeti” jelző szerepét illeti, nos hát a centralizált, felülről lefelé szerveződő (etatista) állam követelménye mellett ennek csupán másodlagos, noha nem elhanyagolandó díszítő szerepe van.

A formulát „egységes és oszthatatlan Köztársaság” (már akkor is hatalmi erőközpontot értve rajta) először a jakobinusok fogalmazták meg, a föderalista Gironde-nak a hatalomból való fokozatos kiszorítása során (1792 ősz) és kodifikálták a köztársasági alkotmányban (1793. június).

Egy év múlva, 1794 nyarán, néhány héttel a thermidori fordulat előtt hallgatta meg a Konvent Grégoire abbé jelentését az ország nyelvi állapotáról. A jelentés végső summája: Franciaország 83 megyéjéből (departement) csupán 15 volt tiszta francia, továbbá az ország lakosságának csupán 1/5-e beszélt anyanyelvi szinten franciául, 2/5-e csak törve, szegényes szókinccsel, a fennmaradó 2/5 pedig egyáltalán nem beszélt (és nem értette) a francia nyelvet.¹ Akkor hát mi volt az anyanyelve a lakosság 4/5-ének? Az okszitán, baszk, breton, német stb. Szóval már az első, magát nemzetállamnak deklarált ország is soknyelvű volt. Minthogy egynyelvű ország a *valóságban* nincs is.

1 M. de Certeau, D. Julia, J. Rével: *Une politique de la langue*. Galimard, Paris 1975. 326.

Milyen nemzet akkor hát a nemzetállam (például a Francia Köztársaság) nemzete? Politikai nemzet – szól a válasz. A klasszikus jakobinus felfogás szerint: a nemzet egyenlő jogon magába foglalja az állampolgárok összességét, származásukra, felekezeti hovatartozásukra, nyelvi különbözőségükre (stb.) való tekintet nélkül. Más szóval, e jakobinus felfogás szerint: a nemzet a haza minden gyermekének egyenlő jogokon alapuló közössége. E közösség tagjait a patriotizmus nemes érzülete fűzi a Köztársasághoz, a zsarnokságot megdöntő dicső forradalmár elődök alkotásához, mely írásba foglalt, kodifikált alkotmányban biztosítja az állampolgárok emberi méltóságát, egyenlő jogait (stb.) A politikai nemzet koncepciója túllépett azon elterjedt régebbi felfogásokon, amelyek a nemzethez való tartozást bizonyos „kiváltságok”-hoz, kizáró feltételekhez kötötték, amilyen például a közös származás, a közös nyelv (stb.). [Származásnak és nyelvnek ezen összekapcsolása, összetartozásuknak, sőt azonosságuknak kitartó sugalmazása, egyesek részéről a nyílt deklarációja, mintha csak szinonimák lennének, fontos szerepet tölt be a politikai nemzet apológéitainak stratégiájában. Ez ugyanis már az „etnikum” két fenekű varázs-szavát idézi, amely, ha akarom, akkor csak sajátos kultúrát, nyelvet, hagyományokat őrző-ápoló népcsoportot jelent, de ha akarom, törzsökösséget, vérvonalat, szóval rasszizmust. A politikai nemzet persze mindennek az ellenkezője, szöges ellentéte: befogadó szélesre tártságával a nemzet korszerű, demokratikus formája.]

Igyekeztem itt népszerűsítőinek frazeológiájával és pátoszával (és csúsztatásaik érzékeltetésével) összefoglalni a politikai nemzet-nemzetállam jakobinus ihletésű, az állampolgárok formális jogegyenlőségére kényes, erre hivatkozva demokratikusnak nyilvánított felfogását. Mert van ennél rosszabb is. Ilyen az a már említett, amely az ország lakosságának csak egy kivételezett csoportját tekinti államalkotónak. Ilyen az, amely vagyoni cenzushoz köti a választói jogot.

Végül egy rövid elemzést kívánó aspektus. Nagy tekintélyű egyetemi kézikönyvek szerint, mint szubsztanciának az attribútum, oly szerves, lényegi velejárója a nemzetállamnak a parlamentáris demokrácia (választott népképviselő). E parlamentáris demokráciák gyakorlata során pedig keletkeznek egyrészt válságzakaszok, másrészt karizmatikus vezér(egyéni)ek, akik adott konstellációban elkergetik a (szerintük rosszul működő) parlamentet és bevezetik a diktatúrát. Kézikönyvünkben erre nem lelünk kérdencét. Annyi kiszűrhető az egészből, hogy egy ilyen fordulat anomáliának minősítendő és kívánatos az eredeti állapot helyreállítása. Csakhogy Mussolinitól

Pinochetig (és előtte, és utána) túl sok diktatúrát termelt a XX. század. Az anomália más statisztikát, más arányokat feltételez. Ennél többet tudunk meg abból, amit e diktatúrák önmagukról vallanak. Önlegitimációjuknak például mindig kemény pontja a nemzeti szempont, hogy ugyanis nemzetibbek annál a parlamentáris demokráciánál, amelyet megdöntöttek. Valóban, a nemzetinek ez a továbbfokozása a diktatúrákban – szabad szemmel is látható evidencia. A titka pedig annyi, hogy a nemzetállam olyan lényegi összetevői, mint etatizmus, nacionalizmus, a diktatúra körülményei között sokkal zabolátlanabban érvényesülhetnek, mint a legformálisabb demokráciában. Akkor viszont a parlamenti demokrácia mellett a diktatúra is a nemzetállam attribútumának minősül, és még csak nem is egyenlő jogon, hiszen az előbbiekből éppen olyasmi derült ki, hogy minél inkább diktatúra, annál inkább nemzetállam! Ennyit a nemzetállamról, mint demokratikus vívmányról.

A következőkben a nemzetállam demokratikus (parlamentáris) változatát veszem szemügyre. Ez a demokráciára hivatkozó, klasszikus forma, kétszáz éves története során – kétségtelenül francia állami támogatással – jelentős pályát futott be: történelemformáló tényezőnek bizonyult. Neves írástudók szegődtek szószólóivá, mint például a jobb ügyhöz méltó Ernest Renan híres-hírhedt esszéjével. Propagandájuk sokféle változatban visszatérő refrenje az volt, hogy ez a korszerű, a demokratikus nemzetfelfogás. Minthogy pedig a progresszió hívei számára a korszerűség, a demokrácia fontos dolog, inkább fenntartás nélkül elfogadták azt, amit igen tekintélyes szerzők és fórumok ajánlottak figyelmükbe. Szóval egy korántsem demokratikus erény, a kritikátlan tekintélytiszteltet töltött be fontos szerepet abban, hogy a közvéleményt alakító értelmiségi körökben ezek a nézetek elterjedtek és elfogadottakká váltak.

Nemzetállam nemzeti kisebbségének nem kell magyarázni, a franciaországi breton, az erdélyi magyar egyaránt a saját bőrén érzi, gyermekei iskoláztatásán tanulja meg, hogy a politikai nemzet ama széles ölelésű demokratizmus valójában az ő erőszakos beolvasztásának a szalonképpessé fogalmazása. Ezt a forradalmi demokratikus vívmányként ünnepelet köztársasági alkotmány szentesíti: miközben a kirakat számára elvi nyilatkozatként hirdeti meg, hogy bírszínre, felekezeti hovatartozása eltérő anyanyelve stb. okán egyetlen állampolgár sem részesülhet hátrányos (előnyös) megkülönböztetésben, ugyanazon alkotmány egy másik, ezúttal már a hétköznapi gyakorlatnak szánt paragrafus az országban beszélt tucatnyi nyelvek egyikét – 1793-ban Párizsban például az ország lakossága 1/5-ének anyanyelvét, a fran-

ciát – az állam hivatalos nyelvének, államnyelvnek nyilvánította. Ezzel nem csak az országban beszélt minden más nyelv, hanem azon állampolgárok is, akiknek anyanyelve más hátrányos helyzetbe kerültek azokkal szemben, akiknek anyanyelve az államnyelv. Utóbbiak ott is behozhatatlan előnyt élveznek előbbiekkal szemben, ahol egyébként a lakosságnak csak a töredékét teszik ki. Az államnacionalizmus így teremtette meg az ország nyelvi és kulturális homogenizálásának törvényes és társadalmilag objektív feltételeit. A nemzetállamban a másnyelvű kénytelen megtanulni a leckét: vagy asszimilálódik (nyelvet, hitet cserél), hogy érvényesülhessen, vagy a perifériára szorul, proletarizálódik. Az ünnepélyesen kinyilvánított egyenlő jogok és egyenlő esélyek nagyobb dicsőségére.

A kurrens szakirodalom két modern nemzetfelfogást tart számon. Az egyik szerint a nemzet politikai közösség, és ért ezen tulajdonképpen állammá szervezett polgári társadalmat, vagyis: egy állam, egy nemzet, ahány állam, annyi nemzet. A másik felfogás szerint a nemzet a polgárosodott társadalmak nyelvi-kulturális közössége. Ez nem csak azt jelenti, hogy egy ország több nemzet hazája is lehet, illetve, hogy egy nemzet történelmi szálláshelye több állam területére is kiterjedhet, hanem azt is, hogy az eredeti szálláshelyről kirajzott, „idegenbe szakadt” csoportok és egynek is kibocsátó nemzetük tagjai, amíg csak odatartozónak tudják magukat. A nemzethez – a polgárosodott társadalom nyelvi-kulturális közösségéhez való tartozás tehát végső soron opció dolga. És nem csak az „idegenbe szakadt” számára. Az egy hazában együtt élő nemzetek sokféle érintkezése, kölcsönviszonya, olyan országban is, ahol semmiféle nyomás, beolvasztási törekvés nem érvényesül, sokféle alternatívát produkálhat egyének, családok, csoportok számára.

A politikai nemzet apológétái szokták e két nemzetfelfogást francia típusú, illetve német típusú nemzet-fogalomnak is címkézni. Ezt Franciaország esetében még valamelyest indokolja a forradalom óta eltelt két évszázad eléggé következetes kontinuitása. Mégis, ha már eredetére utalnék, inkább jakobinus típusúnak nevezném, hiszen ők kezdték, ők ütötték rá az új rendet nyitó forradalom hitelesítő pecsétjét. Aztán meg méltánytalanság is lenne egy ilyen tendenciózus jelzővel, például a francia felvilágosodás nagyjait, netán egy Rousseau-t gyanúba keverni, avagy a Gironde-t kompromittálni. Botránysabbnak tartom „német típusú”-nak nevezni azt a felfogást, amely a nemzetet nyelvi-kulturális közösségnek definiálja csupán azért, mert a gondolat első, következésképpen még nem eléggé letisztult formában való megfogalmazója a német Johann Gottfried Herder volt. Ez ugyanis azon sanda szándékkal tör-

ténik, hogy Kant tanítványának és Goethe barátjának, a demokrata Herdernek a nevéhez, az etnikai tényező túldagasztása révén végül is a felsőbbrendű faj náci mítoszát asszociálja, mintha a rasszizmus német szellemi produktum lenne. Mintha Alfred Rosenberg felmenői a náci fajelmélet kidolgozásában nem a francia Joseph Gobineau és az angol Huston Chamberlain lettek volna.

Egyébként pedig, a szellem ezen mocsárvidékéről a gondolkodás főáramához visszatérve: csak kellő odafigyeléssel kell olvasni a klasszikusok szövegeit, csak egymás mellé kell rakni dolgokat, amiket megszoktunk külön fiókokban őrizni, más kupacban tartani számon, és könnyen rájöhethünk, hogy: 1. Rousseau-hoz sokkal közelebb áll Herder, mint például az a Robespierre, aki a nagy mester nevével szentesítené minden eltévelyedését; 2. a forma szerint lehető legdemokratikusabb „egységes és oszthatatlan nemzeti állam” közelebb áll a XX. század akármelyik európai totalitarizmusához, mint a demokrácia rousseau-i (felvilágosodás korabeli) eszméjéhez.

A modern polgári társadalom nemzetekre tagolt (nemzetekből álló) társadalom. Ezt senki sem tagadja. Abban nincs egyetértés, hogy mi is az a nemzet. A két egymást tagadó felfogás képviselőitől elvárható volna, hogy akadémiai igényű kritika alkalmazásával, érvelő vitákban kíséreljék meg nézetkülönbségeik tisztázását, ahogy ez a tudomány, a szellemi élet műhelyeiben szokásos. Sajnos nem ez történik. A nemzetállam – politikai nemzet tétel propagandistái tüntető módon nem veszik tudomásul az álláspontjukat ért bírálatokat és mintha azok el sem hangzottak volna, a bírálókat megdöntött tételt továbbra is, mint abszolút igazságot enunciálják. Nem akárhol. Az érdekelte hatalmak által a legkülönbözőbb eszközökkel biztosított fórumokon. A politikai nemzet elterjedt eszméjének nem sok köze van a tudományhoz: az ideológia, a hatalom védte ideológia terméke és céltudatos politikai propaganda terjeszti.

Vitapartner nélkül, magamra maradvra, korlátozott lehetőségeim segítségével próbálok hát eligazodni a kérdésben. Kiindulnék abból, ami közös a két egymást kizáró felfogásban: 1. a nemzetet mind a kettő közösségnek tudja; 2. egyik sem tagadja annak a közösségnek a létezését, amelyre a másik hivatkozik, csupán azt, hogy a nemzet fogalmának az felelne meg. Ellenkezőleg, mind a kettő azt állítja, hogy a nemzetet az általa megjelölt közösség képezi.

Szerintem ennyiből a kiinduláshoz legalább a következők állapíthatók meg: 1. a modern polgári társadalmat közösségek – sajátos jegyek alapján egymástól különböző, összetartozó csoportok – alkotják. Bizonyára több mint

kettő, de az eddigiek alapján legalább kettő, úgy mint politikai közösség és nyelvi-kulturális közösség; 2. a nemzet szó különös presztízzsel kell, hogy bírjon, ha eltérő tartalmú alapfogalmuk jelölésére a két szemben álló felfogás képviselői egyaránt a nemzet szót akarják kisajátítani maguknak.

A két fogalom – egy terminus képlet itteni esete iskolapéldája annak a viszonylagos inadekvenciának, amely a kategóriák, tehát a legáltalánosabb fogalmak és nyelvi jelük, terminusuk között észlelhető, olyankor, amikor a végiggondolt, kidolgozott, definiált kategória jelölésére az élő nyelvben elterjedt valamely közszóat használunk, amikor tehát a közszó és a műszó (terminus) egybeesik. Köznapi használatuk során ugyanis, különböző beszédhelyzetekben és szöveggörnyezetben e szavak jelentése árnyalódik, rétegződik, szűkebb, vagy tágabb kört fog át – módosul. Netán kétértelművé válik. Az adott szónak, jelentését gazdagító, egyben elbizonytalanító holdudvara keletkezik, amelybe belemosódhat, feloldódhat a kategória kívánatos határozott kontúrja.

Esetünkben tehát a gondot, nehézséget nem a fogalomalkotás gondolati munkája okozza, hanem fogalom és terminus már említett viszonylagos inadekvenciája. Ez ellen védekezik a filozófus a köznyelvben nem használt műszavakkal (szubsztancia, attribútum, módusz, fenomenon, noumenon, kategórikusz imperativusz stb.), ezek nem használhatók másra, mint egyetlen, félre nem érthető, definiált kategória jelölésére. Más kategóriákat közszóból hagyományosan terminussá avanszált kifejezésekkel jelölünk, vagy ami eredetileg általános fogalom jelölésére szolgáló terminus volt idővel a köznapi használatban is elterjedt, ennek az elterjedésnek fennebb már jelzett következményeivel együtt (tér, idő, tartalom, forma, vagy kultúra, civilizáció, polgárság, elit é. i. t.).

A nemzet is közszóból lett kiválasztott terminus, egy kategória érvényű általános fogalom jelzésére. Még pedig előzményeivel különösen terhelt terminus. Olyannyira, hogy ma már igényesebb szerzőnél szinte elő se fordul, közelebbi pontosítást szolgáló jelző nélkül (nemesi nemzet, polgári nemzet, politikai nemzet, kultúrnemzet é. i. t.) [A Magyar Értelmező Kéziszótár /1975/ nemzet szócikke a szó öt különböző jelentését adja meg.] A latin *natio*-nak (és újlatin, germán, szláv, angolszász stb. származékainak) ennél is bokrosabb a múltja, története. Az idők során szívesen használták tagjaiktól fokozott lojalitást elváró különféle csoportok. Így például nemzetnek nevezték a vidékenként szerveződő korporációikat a Középkor nagy egyetemeinek hallgatói. Így tagolódhattak anno, a Sorbonne hallgatói példá-

ul brabanti, vagy lombard stb., netán éppen párizsi nemzetre, aszerint, hogy szülőföldjük tágabb, vagy szűkebb régiói szerint tömörültek a többiektől elkülönülő csoportokba, illetve aszerint, hogy a többiek honnanvalóként tartották számon őket.

A nemzet szóinak és sok származékának genezise a pásztornépek archaikus korára nyúlik vissza, miként erről a mindenki számára hozzáférhető Ószövetség számos ismert szövege is tanúskodik. E pásztornépek primitív (naiv-)materialista szemlélete az állattenyésztés bizonyos tapasztalatait, per analogiam egy az egyben vetítette rá az emberi életre. Így keletkezhetett, mint egy evidenciaként az a tévedés, hogy nemzésből lesz az ember, következésképpen az emberek származás szerinti csoportja, a nemzet. Vagyis az eredet, a születés útján (natus – natio). A háziasított, meg a vadon élő állatpopulációk mintájára. [A Magyar Nyelv Történelmi-Etimológiai Szótára /1970/ szerint a „nemz” (nemi aktus révén utódot létrehoz) szótöbblől képzett származék szók legkorábbi írott előfordulása „nemzeti” formában (=nemzetség) az 1315-ből datált Gyulafehérvári Sorok-ban olvasható.]

Ezen ősidők óta elterjedt és ma is élő tévhit ellenében, embervoltunknak csak annyi köze van származásunkhoz, hogy az ember is – a többi magasabb rendű állatfajhoz hasonlóan – ivari úton reprodukálódik. Ám amit születésével, a génekbe programozva az emberpalánta magával hozott, az csupán a képesség arra, hogy emberré váljon. Emberré viszont csak kommunikálásra képes kultúraalkotó és –hordozó közösségben, e kultúra – anyagi és szellemi kultúra – elsajátítása útján válhat. Amely közösségnek a nyelve, műveltsége, szokásrendje a (bárhol) született emberpalántát emberré formálja, azt a közösséget fogja az ember sajátjának vallani.

Adva van tehát két, a formális logika követelményének megfelelően (genus proximum – differentia specifica) fogalom definíció: politikai közösség, nyelvi-kulturális közösség. Mindkettő tapasztalati valóság gondolati megragadása. Eddig arról folyt a vita, hogy a kettő közül melyiket illeti meg a *nemzet*-terminus. Ennek során kiderült, hogy itt a terminus a fontos, azért folyik a kötélhúzás, mert az olyan szó, mely ősiségével súlyt, politikai rangod ad magának a fogalomnak. A terminus fölötti vita tehát ideológiai jellegű vita, ezért reked meg szükségszerűen a meddőség „de igen – de nem” szintjén, általános konfúziót keltvén a köztudatban.

E konfúzió oszlatására azt ajánlom, hogy mielőtt még nevet adnánk a gyereknek, mindenekelőtt tisztázzuk:

Miféle közösség a politikai közösség, és miféle a nyelvi-kulturális közösség?

Melyeknek mi a funkciója az emberi (polgári) társadalomban?

Hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz és hogyan történik együttfunkcionálásuk?

E műveletek idejére pedig az egy ügyben méltán ominózusnak mondható nemzet-terminust tegyük szigorú zárójelbe. Majd csak vizsgálódásunk végén, az elért eredmény birtokában térjünk vissza arra a kérdésre, hogy mit kezdhetünk nyelvünknek e nagy múltra visszatekinthető Erisz almája szavával.